

ISSN 2181-9130

Doi Journal 10.26739/2181-9130

ҲУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

10 ЖИЛД, 11 СОН

ЖУРНАЛ ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

ТОМ 10, НОМЕР 11

JOURNAL OF LAW RESEARCH

VOLUME 10, ISSUE 11

ТОШКЕНТ-2025

ҲУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ | JOURNAL OF LAW RESEARCH

№11 (2025) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9130-2025-11>

Бош муҳаррир:
Главный редактор:
Chief Editor:

Abdurasulova Qumriniso Raimqulovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Бош муҳаррир ўринбосари:
Заместитель главного редактора:
Deputy Chief Editor:

Fayziev Shoxrud Farmonovich
yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

ТАҲРИРИЙ МАСЛАҲАТ КЕНГАШИ | РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ | EDITORIAL BOARD

12.00.01 - ДАВЛАТ ВА ҲУҚУҚ НАЗАРИЯСИ ВА ТАРИХИ. ҲУҚУҚИЙ ТАЪЛИМОТЛАР ТАРИХИ / ТЕОРИЯ ПРАВА И ГОСУДАРСТВА, ИСТОРИЯ ПРАВОВЫХ УЧЕНИЙ / THEORY OF LAW AND STATE, HISTORY OF LEGAL DOCTRINES

Boboyev Halimboy Boboyevich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Ahmedshaeva Mavlyuda Axatovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Muxitdinova Firyuza Abdurashidovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Adilxodjayeva Surayyo Maxkamovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Sattorov Abdug'afvor
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Yosuke Shamoto
yuridik fanlar doktori, professor (Yaponiya)

Umarxonova Dildora Sharipxonovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Nematov Jo'rabek Nematilloevich
yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

12.00.02 - КОНСТИТУЦИОННЫЙ ҲУҚУҚ, МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚ, МОЛИЯ ВА БОЖХОНА ҲУҚУҚИ / КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО; АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО; ФИНАНСОВОЕ ПРАВО / CONSTITUTIONAL LAW; ADMINISTRATIVE LAW; FINANCIAL RIGHT

Malikova Gulchexra
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Xusanov Ozod Tillabayevich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Selimanova Svetlana Mixaylovna
yuridik fanlar doktori (O'zbekiston)

Xvan Leonid Borisovich
yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

Peshkova Xristina Vyacheslavovna
yuridik fanlar doktori, dotsent (Rossiya)

Sung Un Lee
yuridik fanlar doktori, professor (Janubiy Koreya)

12.00.03 - ФУҚАРОЛИК ҲУҚУҚИ. ТАДБИРКОРЛИК ҲУҚУҚИ. ОИЛА ҲУҚУҚИ. ХАЛҚАРО ХУСУСИЙ ҲУҚУҚ / ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО; ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ ПРАВО; СЕМЕЙНОЕ ПРАВО; МЕЖДУНАРОДНОЕ ЧАСТНОЕ ПРАВО / CIVIL LAW; BUSINESS LAW; FAMILY LAW; PRIVATE INTERNATIONAL LAW

Oqyulov Omonboy
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Ro'zinazarov Shuhrat Nuraliyevich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Ruziyev Rustam Jabborovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Borotov Mirodiljon Xomudjonovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Toshev Boboqul Norqobilovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Shomuxamedova Zamira Shoislamovna
yuridik fanlar doktori, (O'zbekiston)

Ahmad Issa Altweissi
yuridik fanlar doktori, professor (Iordaniya)

Mexmonov Kambariddin Miradxamovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

12.00.04 - ФУҚАРОЛИК ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ. ХЎЖАЛИК ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ. ҲАҚАМЛИК ЖАРАЁНИ ВА МЕДИАЦИЯ / ГРАЖДАНСКОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО; ХОЗЯЙСТВЕННОЕ ПРОЦЕССУАЛЬНОЕ ПРАВО; АРБИТРАЖНЫЙ ПРОЦЕСС И МЕДИАЦИЯ / CIVIL PROCEDURE LAW; ECONOMIC PROCEDURAL LAW; ARBITRATION PROCESS AND MEDIATION

Esanova Zamira Normurodovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Mamasidiqov Muzaffar Musajonovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Jason A.
Kanton Federal sud markazi (AQSH)

Borut Strazisar
Yuridik bo'lim boshlig'i (Sloveniya)

12.00.05 - МЕҲНАТ ҲУҚУҚИ. ИЖТИМОИЙ ТАЪМИНОТ ҲУҚУҚИ / ТРУДОВОЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ / THE LABOR LAW; SOCIAL SECURITY LAW

Usmanova Muborak Akmalxonovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Gasanov Mixail Yuriyevich
yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

Sattorova Gulnoza Djurakulovna
yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

Murodova Gulnora
yuridik fanlar doktori, dotsent (O'zbekiston)

Denisov Gleb
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)

Fayziyev Shuxrat Xasanovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Usmonov Muhammadi Bahridinovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Xolmuminov Juma
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Jo'rayev Yuldash Achilovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Nurmatov Mirg'olib Mirzayevich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Po'latov Baxtiyor Xalilovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Salomov Baxrom Salomovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Osmonaliyev Qayrat
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Mirzayev Aziz
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Aleksey Kibalnik
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)
Kudryavtsev Vladislav Leonidovich
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)
Sergey Shoshin
yuridik fanlar doktori, dotsent (Rossiya)
James B.
Eaglin Federal sud markazi (AQSH)

Rustambayev Mirzayusup Hakimovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Zufarov Rustam Axmedovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Kabulov Rustam
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Rajabova Mavjuda Abdullayevna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Taxirov Farhod
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Ismailov Isomiddin
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Hamidov Nurmuhammad Orif o'g'li
yuridik fanlar bo'yicha falsafa doktori (O'zbekiston)
Yuldoshev Rifat Raxmadjonovich
yuridik fanlar doktori, professor (Tojikiston)
Djansarayeva Rima Ernatovna
yuridik fanlar doktori, professor (Qozog'iston)
Yelena Antonyan Aleksandrovna
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)
Matthew Light
yuridik fanlar doktori, professor (Kanada)
Qo'shayev Nurali Mahmudovich
yuridik fanlar nomzodi, dotsent (O'zbekiston)

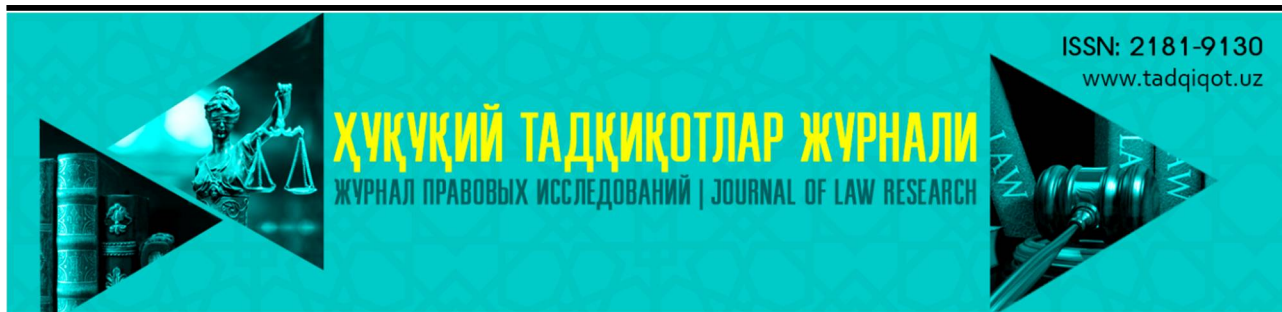
Inog'omjonova Zumratxon Fatxullayevna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Pulatov Yuriy Safiyevich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
To'laganova Gulchehra Zaxitovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Muxiddinov Faxriddin Muxiddinovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Mirzov Davron Miragzamovich
yuridik fanlar doktori (O'zbekiston)
Rijakov Aleksandr Petrovich
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)

Stoyko Nikolay Genadyevich
yuridik fanlar doktori, professor (Rossiya)
Iskandarov Zayniddin
yuridik fanlar doktori, professor (Tojikiston)
Sergey Pen
yuridik fanlar doktori, professor (Qozog'iston)
Aleksey Purs
yuridik fanlar doktori, dotsent (Belarus)
Jurgen Maurer
yuridik fanlar doktori, professor (Germaniya)
Kevin Curtin
yuridik fanlar doktori, professor (AQSH)

Ismoilov Bahodir Islamovich
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Matkarimova Gulchehra Abdusamatovna
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)

Yuldasheva Govxerjan
yuridik fanlar doktori, professor (O'zbekiston)
Alexander Trunk
yuridik fanlar doktori, professor (Germaniya)

1. Азизов Абборжон Салиджанович НАЛОГОВЫЙ МОНИТОРИНГ КАК АЛЬТЕРНАТИВНАЯ ФОРМА НАЛОГОВОГО КОНТРОЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ УЗБЕКИСТАН: ПРАВОВАЯ СУЩНОСТЬ И ОТЛИЧИЯ ОТ НАЛОГОВЫХ ПРОВЕРОК.....	5
2. Norboyev Bobur Aliqul o‘g‘li O‘ZBEKISTONDA YER KADASTRING HUDUDIY RIVOJLANISH TARIXI.....	13
3. Каримов Темур Мамарахим ўғли ЮРИДИК ИХТИСОСЛИК БЎЙИЧА ИШ СТАЖИНИНГ СУДЬЯЛИК ЛАВОЗИМИГА НОМЗОДЛАРГА ҚЎЙИЛГАН ТАЛАБЛАРДАН БИРИ СИФАТИДА.....	22
4. Xakberdiyev Nurali Salaxiddinovich HUQUQNI MUXOFAZA QILUVCHI ORGANLARIDA KADRLAR ZAXIRASINI SHAKLLANTIRISH DASTURINI ISHLAB CHIQUISH VA UNI TASHKIL ETISH TARTIBI.....	30
5. Nurumov Dilshodbek Djumabayevich ADVOKATNING ISHONCH BILDIRUVCHI SHAXS (HIMOYA OSTIDAGI SHAXS) BILAN MUNOSABATLARINING O‘ZIGA XOS JIHATLARI.....	40
6. Сафаев Мансурбек Илхомжонович ПРОКУРАТУРА ОРГАНЛАРИ ФАОЛИЯТИНИ ХАЛҚАРО СТАНДАРТЛАР АСОСИДА ТАШКИЛ ЭТИШ БЎЙИЧА ХУҚУҚИЙ АСОСЛАР.....	48
7. Зокиров Шерзод Илхом ўғли ХОРИЖИЙ МАМЛАКАТЛАР ПРОКУРАТУРА ОРГАНЛАРИДА МУРОЖААТЛАР БИЛАН ИШЛАШ ТАЖРИБАСИ ВА УНИ МИЛЛИЙ ҚОНУНЧИЛИККА ИМПЛЕМЕНТАЦИЯ ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ.....	57
8. Xudaykulov Feruzbek Xurramovich JINOYATLARNI KVALIFIKATSIYA QILISH ALGORITMI: NAZARIY VA AMALIY JIHATLARI.....	65
9. Мухитдинов Фахритдин Мухитдинович МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИ ЎРТАСИДАГИ ЖИНОЯТЧИЛИКНИНГ ПРЕВЕНТИВ ЖИХАТЛАРИ.....	76
10. Najimov Miratdiyin Shamshetdinovich O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI JINOYAT QONUNCHILIGIDA OILAGA VA YOSHLARGA QARSHI JINOYATLAR TUSHUNCHASI VA ULARNING IJTIMOIIY XAVFLILIGI.....	90
11. Файзуллаев Шавкат Файзуллаевич ИШНИ СУДГА ҚАДАР ЮРИТИШДА ВИДЕОКОНФЕРЕНЦАЛОҚА РЕЖИМИНИ ҚЎЛЛАШ.....	99
12. Nuratdinov Srajatdin Kamalatdinovich XORIJ DAVLATLARINING OMMAVIY TARTIBSIZLIKLAR PROFILAKTIKASINI AMALGA OSHIRISH BO‘YICHA TAJRIBASI.....	109

Мухитдинов Фахритдин Мухитдинович,
Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети
кафедра профессори, юридик фанлар доктори, профессор
E-mail: f.muxutdinov62@gmail.com

МАКТАБ ЎҚУВЧИЛАРИ ЎРТАСИДАГИ ЖИНОЯТЧИЛИКНИНГ ПРЕВЕНТИВ ЖИХАТЛАРИ

For citation: Mukhiddinov Fakhritdin Mukhitdinovich. PREVENTIVE ASPECTS OF CRIME AMONG SCHOOLCHILDREN. Journal of Law Research. 2025, 10 vol., issue 11.

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.17637243>

АННОТАЦИЯ

Мақолада мактаб ўқувчилари ўртасидаги жиноятчиликка қарши курашишнинг превентив йўналишлари миллий ва халқаро тажриба асосида таҳлил қилинади. Вояга етмаган ўқувчилар томонидан ҳуқуқбузарликлар содир этишга таъсир этувчи асосий сабаблар ва омиллар, жумладан оилавий, ижтимоий-иқтисодий, психологик ва технологик жиҳатлар ўрганилади. Ўзбекистонда 2020-2025 йилларда ўқувчилар ўртасидаги жиноятчилик динамикасининг статистик таҳлиliga алоҳида эътибор қаратилган. Ривожланган мамлакатларда (АҚШ, Буюк Британия, Финляндия, Австралия, Сингапур) қўлланиладиган самарали профилактика дастурлари, жумладан таълим дастурлари, оилалар билан ишлаш, идоралараро ҳамкорлик ва замонавий технологиялардан фойдаланиш каби масалар кўриб чиқилади. Муаллиф хавфларни барвақт аниқлаш, реабилитация ва вояга етмаган ҳуқуқбузарларни ижтимоий мослаштиришга асосланган комплекс ёндашувни таклиф этади.

Калит сўзлар: вояга етмаганлар жиноятчилиги, мактаб ўқувчилари, ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси, вояга етмаган ҳуқуқбузарлар, таълим дастурлари, оилавий зўравонлик, идоралараро ҳамкорлик, реабилитация, барвақт аралашув, ижтимоий мослашув.

Мухитдинов Фахритдин Мухитдинович,
Профессор кафедрa Университета Общественной безопасности
Республики Узбекистан, доктор юридических наук, профессор.
E-mail: f.muxutdinov62@gmail.com

ПРОФИЛАКТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПРЕСТУПНОСТИ СРЕДИ ШКОЛЬНИКОВ

АННОТАЦИЯ

В статье анализируются превентивные направления борьбы с преступностью среди школьников на основе отечественного и международного опыта. Исследуются основные причины и факторы, способствующие совершению правонарушений несовершеннолетними учащимися, включая семейные, социально-экономические, психологические и технологические аспекты. Особое внимание уделяется статистическому анализу динамики

преступности среди учащихся в Узбекистане за 2020-2025 годы. Рассматриваются эффективные профилактические программы, применяемые в развитых странах (США, Великобритания, Финляндия, Австралия, Сингапур), включая образовательные программы, работу с семьями, межведомственное сотрудничество и использование современных технологий. Автор предлагает комплексный подход к профилактике правонарушений, основанный на раннем выявлении рисков, реабилитации и социальной адаптации несовершеннолетних правонарушителей.

Ключевые слова: преступность несовершеннолетних, школьники, профилактика правонарушений, несовершеннолетние правонарушители, образовательные программы, семейное насилие, межведомственное сотрудничество, реабилитация, ранняя интервенция, социальная адаптация.

Mukhiddinov Fakhritdin Mukhitdinovich,
Professor of the Department of University of Public Security
of the Republic of Uzbekistan, Doctor of law, Professor;
E-mail: f.muxutdinov62@gmail.com

PREVENTIVE ASPECTS OF CRIME AMONG SCHOOLCHILDREN

ANNOTATION

The article analyzes preventive directions in combating crime among schoolchildren based on domestic and international experience. The main causes and factors contributing to juvenile delinquency among students are examined, including family, socio-economic, psychological, and technological aspects. Special attention is paid to statistical analysis of crime dynamics among students in Uzbekistan from 2020 to 2025. Effective prevention programs implemented in developed countries (USA, UK, Finland, Australia, Singapore) are reviewed, including educational programs, family support services, interagency cooperation, and the use of modern technologies. The author proposes a comprehensive approach to crime prevention based on early risk identification, rehabilitation, and social adaptation of juvenile offenders.

Keywords: Juvenile delinquency, schoolchildren, crime prevention, juvenile offenders, educational programs, family violence, interagency cooperation, rehabilitation, early intervention, social adaptation.

Кириш: Вояга етмаганлар жиноятчилигининг таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, улар томонидан содир этилган жами жиноятларнинг 34,6%да жиноят содир этиш вақти вояга етмаганларнинг мактабда бўлиш пайтига, қолган 80% ҳолларда ушбу кўрсаткич мактаб ўқувчиларининг дарс машғулотларидан кейинги бўш вақтларига тўғри келган.

Шу билан бирга, статистик маълумотларга мувофиқ, фақат 2024 йил давомида прокуратура органлари томонидан вояга етмаганлар ҳақидаги қонунчилик ижросини таъминлаш йўналишида 3000га яқин текширувлар ўтказилган бўлиб, 13 мингдан зиёд прокурор назорати ҳужжатлари тузилган ва тегишли чоралар қўлланилган. Натижасида 9 500дан ортиқ мансабдор шахслар интизомий, маъмурий ва моддий жавобгарликка тортилган, жами 4 млрд. сўмлик зарар эса ихтиёрий равишда айбдор шахслар томонидан қоплаб берилган.

Бундан ташқари, қайд этилган вақт давомида прокуратура органлари томонидан вояга етмаганлар тўғрисидаги қонунчиликни бузиш ҳолатлари бўйича 86та жиноят иши қўзғатилган ҳамда 17 000га яқин шахсларнинг, шу жумладан 7 500 нафар вояга етмаганларнинг ҳуқуқларини тиклашга муваффақ бўлинган[1].

Прокуратура органларининг вояга етмаганлар тўғрисидаги қонунчиликни назорат қилиш билан боғлиқ фаолияти таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, 2019 йилда таълим соҳасида олиб борилган текширишлар натижасида таълим муассасаларининг 93 фоизида 16,7 млрд.

сўмлик молиявий қонунбузарликлар аниқланган бўлса, ушбу кўрсаткич 2024 йилга келиб 2,5 баробарга ошганлигини кўриш мумкин.

Шунингдек, умумий ўрта, ўрта махсус, профессионал таълим ёшидаги шахсларнинг тоифалари томонидан содир этилган жиноятлар даражаси йилдан йилга ўзгарувчан ҳолатда қолмоқда. Ушбу тоифаларнинг ҳар бирини алоҳида таҳлил қилганда, мактаб ўқувчиларининг вояга етмаганлар жиноятчилигидаги улуши қолган тоифаларга нисбатан юқори даражада эканлигини кўришимиз мумкин. Жумладан, мактаб ўқувчилари томонидан содир этилган жиноятлар – 2023 йилда ўқувчи ёшлар ўртасида қайд этилган жиноятларнинг 20,9 фоиздан, 2024 йилда 28,4 фоизгача ўсганлигини кузатишимиз мумкин. Таъкидланганидек, ушбу кўрсаткич йилдан йилга юқорилаб бормоқда.

Ўқувчи ёшлар ўртасидаги жиноятчиликда энг юқори даражани касб-хунар таълим муассасалари ўқувчилари эгаллаётганлиги ачинарли ҳолатдир. Жумладан, уларнинг ўқувчи ёшлар томонидан содир этилган жиноятлардаги улуши 2023 йилда 57,6 фоиздан 2024 йилда 37,2 фоизгача камайган бўлсада, лекин уларнинг кўрсаткичи даражаси ҳамон юқоридир. Статистик маълумотлар касб-хунар таълим муассасалари ўқувчиларининг қолган ўқувчи ёшлар тоифасидаги вояга етмаган шахсларга нисбатан энг юқори кўрсаткич эканлигини кўрсатмоқда. Кейинги ўринларни ҳеч қаерда ўқимайдиган ва ишламайдиган вояга етмаган шахслар эгалаб, уларнинг ўқувчилар жиноятчилигидаги улуши – 2023 йилдаги 9,3 фоиздан 2024 йилда 18,2 фоизга ортган.

Мамлакатимизда иш билан банд бўлган вояга етмаган шахслар томонидан ҳам жиноятлар содир этиш ҳоллари кўпайиб бормоқда. Масалан, 2020-2021 йилларда уларнинг вояга етмаганлар жиноятчилигидаги ҳиссаси 3,6 фоиздан 1,6 фоизга пастлаган бўлишига қарамай, кейинги икки, яъни 2022-2023 йилларда уларнинг улуши 15,3 фоизга қадар ўсган.

Бундан ташқари, профилактик ҳисобда туриб жиноят содир қилган вояга етмаган шахслар сони жиноят содир этган вояга етмаган шахсларнинг 2023 йилдаги сонига нисбатан 3,8 фоиздан 2024 йилда 0,7 фоизга камайган бўлсада, уларнинг аксари муқаддам судланган вояга етмаган шахсларни ташкил қилади.

Мазкур таҳлилий материаллардан келиб чиқиб айтиш лозимки, вояга етмаган ўқувчи ёшлар ўртасидаги жиноятчиликни олдини олиш муаммоси бугунги мамлакатимиз ҳаётида муҳим бўлган – жиний ҳуқуқий сиёсатнинг ўзагини ташкил этади. Бу соҳадаги тўғри сиёсий танлов вояга етмаганлар жиноятчилигининг келажакдаги ҳолатига, жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий ўсишига, маънавий-ахлоқий юксалишига таъсир этмай қолмайди.

Вазиятнинг умумий шарҳи. Мактаб ва коллеж ўқувчилари орасидаги жиноятчилик дунёнинг кўплаб мамлакатларида жиддий муаммо бўлиб қолмоқда. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (қисқартма – ЖССТ) маълумотларига кўра, 13-15 ёшдаги ўқувчиларнинг тахминан 40 фойизи турли даражадаги ғайриқонуний ҳаракатларни содир этишда иштирок этганлар, 36 фойиз ўқувчилар эса мактабларда зўравонликка дуч келганлар[2].

Маълумки, ўқувчилар ҳулқ-атворини шакллантиришда оила муҳим роль ўйнайди. Бу масалада олиб борилган тадқиқотлар шуни кўрсатмоқдаки, носоғлом оилалар ёки оилада ёлғиз ота ёки она тарбиясида бўлган болалар жиний фаолиятга жалб қилиниш хавфи юқори бўлган шахслар ҳисобланадилар. Жумладан, АҚШда вояга етмаган ҳуқуқбузарларнинг тахминан 70 фойизи тўлиқ бўлмаган оилаларда катта бўлганлар[3].

Таъкидлаш ўринлики, мактаб ўқувчилари ўртасидаги жиноятчиликка ва унинг динамикасига ташқи – ижтимоий омиллар ҳам сезиларли таъсир кўрсатади. Чунончи, ишсизлик ва камбағаллик даражаси юқори бўлган ҳудудларда ёшлар орасидаги жиноятчилик даражаси ҳам юқори кўрсаткичларга эга. Масалан, Наманган вилоятида 2024 йилда муқаддам судланганларнинг 88,6 фоизи жиноят содир этгунига қадар доимий даромад манбаига эга бўлмаган ҳамда ижтимоий-иқтисодий мураккаб ҳудудларда – Мингбулоқ, Давлатобод, Косонсой туманларида истиқомат қилувчи шахслардир. Уларнинг 69,7 фоизини 16-30 ёшдаги шахслар ташкил этган. Бундан кўриш мумкинки, айнан ижтимоий фойдали меҳнат билан шуғулланмаслик, турмуш учун доимий даромад манбаига эга бўлмаслик, билимсизлик, ижтимоий ноқобиллик – ушбу ёшдаги шахслар томонидан жиноят содир этиш

ҳолатларининг кўпайишига олиб келувчи асосий омиллардан бўлиб қолмоқда[4].

Шу фикрларга таяниб айтиш мумкинки, таълим ва жиноятчиликнинг олдини олиш соҳасидаги давлат сиёсати вужудга келган бундай вазиятга сезиларли таъсир кўрсатувчи ижтимоий усткуртмалар ҳисобланади. Зеро айнан жиноятчиликни олдини олиш стратегияси ва тактик усулларни қўллаш, режалаштириш, жазолаш тизимини ислоҳ қилиш, профилактик фаолият йўналишларини мақсадли ва асосли белгилаш жиноятчиликка қарши кураш соҳасида давлат сиёсатининг устивор йўналишларини ташкил қилади. Мисол учун, Финляндияда ҳуқуқбузарликларни, айниқса вояга етмаганлар, янада аниқроғи, мактаб ўқувчилари ўртасидаги жиноятчиликни анча барвақт олдини олиш тизими (ўқувчиларнинг руҳий-психологик, ижтимоий-демогрфик ҳолатлари ҳамда билим олиш имкониятларини кенгайтириш асосидаги назоратни ташкил қилиш) жорий этилган бўлиб, у ерда ўқувчилар орасидаги жиноятчилик даражаси Европа Иттифоқидаги ўртача кўрсаткичдан 30%га пастдир[5].

Таҳлиллардан маълумки, вояга етмаганлар ўртасидаги аксарият ҳуқуқбузарликлар 14-17 ёшдаги ўқувчилар томонидан содир этилмоқда. Улар орасида ўғрилик, босқинчилик, талончилик, безорилик каби жиноятлар энг кенг тарқалган жиноят турлари ҳисобланади. Шу боис, Европа Иттифоқи ва унга аъзо мамлакатларда мактаб ўқувчилар ўртасидаги жиноятчиликни олдини олишга йўналтирилган кенг қамровли профилактика дастурлари ишлаб чиқилган. Уларни ҳаётга татбиқ этиш орқали ўқувчилар орасидаги жиноятчиликка таъсир этиш имкониятлари ўсиб бормоқда. Сўнги ўн йилликда Европа Иттифоқи мамлакатларида ўқувчи ёшлар ўртасидаги жиноятчиликнинг динамикасида пасайиш кузатилмоқда[6].

АҚШда эса ўқувчилар орасидаги жиноятчилик даражаси мамлакатнинг турли штатлари ҳолатига қараб бир биридан фарқ қилади. Айрим штатларда, масалан ижтимоий-иқтисодий анча ривожланган Нью-Йорк, Калифорния, Техас ва Цинцинатти штатларида ўқувчилар ўртасидаги жиноятчилик – Алабама, Монтана, Шимолий Дакота штатларига нисбатан юқори бўлса, Аляска, Миссури, Миссисипи штатларидаги шундай жиноятчилик сони қолган штатлардан бир мунча пастроқдир. Шундай бўлсада, АҚШнинг ўқувчилар орасидаги жиноятчиликнинг умумий динамикаси сўнги ўн йилликда пасайиш тунденциясига эгадир. Бунинг асосий сабабларидан бири сифатида “кўча жиноятлари” (асосан шахсга ва мулкка қарши жиноятлар)нинг йилдан йилга камайиб бораётганлиги ҳамда жиноятчилик “майдонининг” кибер маконга алмашинуви билан боғлиқ ҳолатни келтириш мумкин[7].

Шунга қарамай, 2023 йилда вояга етмаганлар томонидан содир этилган зўравонлик жиноятлари 2022 йилга нисбатан 10 фойизга, яъни 31 302 тадан 34 413 тага қадар ўсган. Шунингдек, АҚШда вояга етмаганлар томонидан мулккий жиноятларни содир этиш сони ҳам ўсиб бораётганлигини кузатиш мумкин. Масалан мамлакат бўйича 2022 йилда вояга етмаган шахслар

56 674 та мулккий жиноятлар содир этганлиги аниқланган бўлса, ушбу кўрсаткич 2023 йилда 73 332 тага етган, бунда ўсиш сурати 30 фойизни ташкил қилган.

Бугунги кунда АҚШ жамоатчилигини вояга етмаган шахслар томонидан қотиллик жиноятларини содир этиш ҳолатларининг ошиб бораётганлиги ташвишга солмоқда. Хусусан, 2023 йилда 12-17 ёшда бўлган шахслар томонидан содир этилган қотиллик жиноятлари даражасининг ўзи 100 минг аҳоли сонига нисбатан 5,4 тани ташкил қилган. Шу билан бирга, АҚШ расмий идораларининг маълум қилишича, 12-17 ёшдаги вояга етмаган шахслар орасида қотиллик жиноятларининг қурбони бўлиш кўрсаткичи ҳам 2018-2022 йилга қадар муттасил ўсиб борган. Маълумотлардан ана шу 5 йил давомида бундай ҳолатлар сонининг беш баробарга ўсганлигини кўриш мумкин, яъни 2018 йилда 717 ҳолат аниқланган бўлса, 2022 йилда улар сони 1409 тага етган[8].

Хитой Халқ Республикасида ҳам ўқувчи ёшлар орасидаги жиноятчиликнинг хусусиятлари, энг аввало, мамлакат аҳолиси миллий анъаналарининг глобаллашув ва рақамли технологиялар уйғунлигида шаклланган дунёқарашида ўз ифодасини топади. Замонавий билимларга интилиш, тадбиркорлик кўникмаларини шакллантиришга уриниш, шу билан бир

қаторда, жамият ҳаётида мавжуд кенг ижтимоий-маъмурий назорат ва ҳар қандай қонун бузилишга қаттиқ жазонинг таъминланиши умуман жиноятчилик, шунингдек ўқувчи ёшлар ўртасидаги жиноятчилик дражасига ҳам таъсир кўрсатмай қолмаган. Жумладан, Хитойда вояга етмаган шахслар томонидан содир этилган жиноятларнинг энг юқорилаган даври ўтган асрнинг 80-йилларига тўғри келади. Ўша даврда ёшлар жиноятчилиги мамлакатда рўйхатга олинган умумий жиноятлар сонининг деярли учдан икки қисмини ташкил этган эди. Бу кўрсаткич, 1983 йилда 60,2 фойизни, 1984 йилда 63,3 фойизни, 1985 йилда 71,4 фойизни, 1986 йилда 72,4 фойизни ҳамда 1987 йилда 74,3 фойизни ташкил қилган. Бироқ, сўнги беш йилликда, яъни 2014 йилдан бошлаб, мамлакатда ўқувчи ёшлар ўртасидаги жиноятчилик даражаси секин-аста пасайиб бормоқда, унинг пасайиш миқдори базавий 2014 йилга нисбатан 2019 йилда 51,7 фойизни ташкил қилган. Фақат Гонконг префекторатида 2024 йилнинг биринчи ярим йиллигида 10-15 ёшдаги вояга етмаган шахслар томонидан содир этилган жиноятлар сони 9,3 фойизга камайган[9].

Марказий Осиё республикаларида ўқув муассасаларида таълим олаётган ўқувчилар жиноятчилиги ташвишли ҳолга келган. Ушбу республикаларда, жумладан Қозоғистон Республикаси мутассади ташкилотлар эълон қилган статистик маълумотларга кўра, вояга етмаганлар томонидан содир этилган жиноятлар сони 2009 йилга нисбатан (6 651 та жиноят рўйхатга олинган) 2017 йилда қарийиб икки баробарга камайган (рўйхатга 3 148 та жиноят олинган). Шунга қарамай, мамлакатдаги вояга етмаганлар жиноятчилигини назорат қилиш имкониятлари 2022 йилга келиб яна мураккаблашган. Фақат 2023 йилнинг ўзида вояга етмаганлар (уларнинг катта қисми мактаб ва колледж ўқувчилари) томонидан содир этилган жиноятлар сони 11 фойизга ўсган[10].

Қирғизистон Республикасида вояга етмаганлар жиноятларининг умумий жиноятчиликдаги улуши унча катта даражани ташкил қилмасда, лекин мазкур мамлакатда вояга етмаган шахслар томонидан асосан ғараз мақсадларда ва мулкка қарши жиноятлар содир этилмоқда. Жумладан, 2024 йилнинг биринчи кварталда рўйхатга олинган вояга етмаганлар томонидан содир этилган жами жиноятларнинг (212та) 61,7 фойизи ўғрилик жиноятларига, 16,3 фойизи гиёҳванд моддалари билан боғлиқ жиноятларга тўғри келган[11].

Ўқувчилар орасидаги жиноятчиликнинг сабаблари. Ўрта ва касб-ҳунар таълим ўқувчилари орасидаги жиноятчилик – кўплаб бир-бирига боғлиқ бўлган омилларни ўз ичига олувчи мураккаб ижтимоий-ҳуқуқий ҳодисадир.

Шубҳасиз, ўқувчилар ўртасидаги жиноятчиликни келтириб чиқарувчи омиллар ва шарт-шароитларни аниқлаш ва уларнинг йўналишларини белгилаб олишда, энг аввало, оила, жамият, давлат ва жиноят содир этувчи шахсларнинг ролига алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқдир. Зотан жиноят содир этаётган мазкур тоифадаги шахсларнинг ижтимоий фаолияти – оила, ўқув муассаси, “кўча алоқалари” ҳамда унинг шахсий ҳислатларига бевосита боғлиқдир.

Демак, ўқувчиларнинг жинсий ҳуқ-атворининг шаклланиши ва ривожланиши, яъни муайян ҳаётий вазиятда вояга етмаган шахснинг салбий ҳуқ-атворни намоён этишида оиланинг ўрни ва роли катта ижтимоий аҳамиятга эгадир. Зотан Гегелнинг таъкидлашича, инсонлар айнан оилада ахлоқ-одоб ҳақидаги илк билимларга эга бўладилар, ахлоқий қоидаларга амал қила бошлайдилар[12].

Шундай экан, болалардаги жинсий ҳуқ-атворнинг шаклланишида оиланинг ижтимоий-ҳуқуқий ўрни ниҳоятда бекиёсдир. Оилалар нақадар ўзининг ижтимоий функциялари – болаларни тарбия қилиш, уларга билим бериш, ахлоққа ўргатиш ва маънавий онгини юксалтиришга эришишдек вазифаларни бажара олсалар, жамият хавфсизлиги, демакки фаровонлиги шу қадар таъминланиб боради. Бунинг акси эса, жамиятнинг ривожланиши учун бўлган таҳдид шунчалик ортиб боради. Жумладан, носоғлом оилалар жамиятнинг хавфсизлиги учун жиддий хавф туғдиради. Мутахассислар носоғлом оилалар деганда: ижтимоий-иқтисодий мақоми паст, оила даромади юқори бўлмаган, оилавий муносабатларда уларнинг аъзолари ўртасида низолар даражаси юқори бўлган, аъзоларнинг буткули ёки айримлари томонидан спиртли ичимликлар ёки гиёҳванд моддалар истеъмоли

юқори бўлган оилаларни назарда тутадилар. Америкалик социолог Э. Уилсоннинг фикрига кўра, носоғлом оилаларда тарбия топган ўсмирларнинг аксарияти жиноий фаолиятга жалб қилиниш ёки жиноятдан жабр кўриш хавфи юқори бўлган шахслар тоифасига киради[13].

Дарҳақиқат, статистик маълумотларнинг кўрсатишича, 2018 йилда 32,3 мингта муаммоли оилалар мавжуд бўлган бўлса, 2024 йилга келиб уларнинг сони 49,2 фойизга ортган. 2023-2024 йилларда вояга етмаган шахслар томонидан содир этилган жиноятларнинг учдан икки қисмини носоғлом оилаларда тарбияланган ёки тўлиқ бўлмаган оилаларда ўсаётган шахслар ташкил этган. Масалан Наманган вилоятида 2024 йилда ёшлар томонидан жами 22 333та оила-никоҳ муносабатлари расмийлаштирилиб, янги оилалар барпо этилган бўлса, ўша йилнинг ўзида ёш оилаларнинг 4 123таси ёки нукоҳдан ўтган жами оилаларнинг 20 фойизи ажрашиш билан ўз якуини топган. Умумий статистикада ажрашган оилаларнинг 76,2 фойизида бир ва ундан ортиқ фарзандлар тарбия топаётган бўлган. Бундай ҳолатларнинг мавжудлиги нафақат оилалардаги фарзандлар тарбияси учун хатарли, балки ота ва оналарнинг ўзларининг келгисидаги ҳаётларининг кескунлашувига ҳам таъсир қилмоқда. Статистик маълумотларга кўра, вилоятда рўйхатга олинган жиноятларнинг, хусусан мулкка қарши жиноятларнинг 60 фойизи никоҳдан ажрашган шахслар ёки тўлиқ бўлмаган оилаларда катта бўлган ўсмирлар томонидан содир этилган. Мазкур жиноятларда рецидивлик ҳолатининг салмоғи 48,4 фойизни ташкил қилади[14].

Шу билан бирга, ушбу тоифадаги шахсларнинг жиноятчилигига ота-оналар ёки ёлғиз ота ёхуд оналарнинг фарзандлари устидан назоратнинг мавжуд эмаслиги, уларнинг бўш вақтларини мазмунли ўтишини ташкил қилишга эътиборсизлиги ҳам жиддий равишда таъсир кўрсатмоқда. Ота-оналарнинг бола ҳаёти ва турмушини етарли даражада назорат қилмаслиги ва унда иштирок этмаслиги, болаларнинг девиант хулқ-атвори шаклланишида асосий омил сифатида кўрилиши мумкин.

Вояга етмаганлар жиноятчилигининг оилавий муносабатлар билан боғлиқ яна бир хусусияти – бу **оиладаги зўравонлик**нинг мавжудлиги билан бевосита боғлиқдир. Статистик маълумотлардан кўринишича, фақат 2025 йилнинг 5 ойи давомида мамлакатимизда оила-турмуш доирасида содир этилган 816та жиноят рўйхатга олинган, шулардан 43 ҳолатда жиноятни вояга етмаган фарзандлар, шу жумладан фарзандликка олинган шахслар содир этганлар. Мазкур жиноятларнинг аксар қисми ижтимоий-иқтисодий ривожланган ҳудудларга, чунончи, Тошкент шаҳри (117та), Тошкент вилояти (107та), Самарқанд (108та) ва Фарғона (108та) вилоятларига тўғри келади.

2024 йилдаги суд статистикаси маълумотларига кўра эса, 336 вояга етмаган шахслар оиладаги зўравонлик қурбонларига айланганлар. Аксинча, худди шу маълумотларга кўра, 48 та вояга етмаган шахс, шулардан 8 таси қиз болалар ўз оила аъзоларига нисабатан зўравонлик жиноятларини содир этганлар. Мутахассисларнинг фикрича, айнан оилавий зўравонликнинг гувоҳи ёки қурбони бўлган болалар уйдан ташқарида кўпроқ тажовузкор хулқ-атворни намоён қиладилар[15].

Шу билан бирга, ижтимоий муаммолар ҳам вояга етмаганлар жиноятчилигига салбий таъсир кўрсатувчи омиллар сифатида кўрилиши мумкин. Булар қаторига, а) вояга етмаганга тенгдошларнинг салбий таъсири, яъни вояга етмаган шахснинг атрофдагилар билан ташқи алоқаларнинг хусусиятлари муҳим аҳамиятга эга бўлиб, гуруҳнинг салбий таъсири ўсмирни қонунга ҳилоф ҳаракатларга ундаши мумкин; б) ижтимоий-иқтисодий тенгсизлик, яъни аввал таъкидланганидек, камбағаллик ва ишсизлик даражаси юқори бўлган ҳудудларда вояга етмаганлар орасида жиноятчилик даражаси юқори бўлади. Дарҳақиқат, 2023 йилдаги маълумотларга биноан, Фарғона вилояти (700та), Тошкент шаҳри (545та), Наманган (451та), Андижон (311та) Қашқадарё (265та) вилоятларида жиноят содир этган вояга етмаган шахсларнинг аксар қисми ота-онаси муайян даромадга эга бўлмаган ёхуд паст даромадга эга бўлган оилалар аъзолари ҳисобланадилар. Вояга етмаганлар жиноятчилигидаги деярли шундай тенденция 2024 йилда ҳам давом этган; в) спиртли ичимликлар ва гиёҳванд моддаларнинг тарқалганлиги, яъни руҳий фаолликни оширувчи кимёвий ва табиий моддаларни осон топиш жиноят содир этиш хавфини жиддий равишда оширади.

Мутахассисларнинг таъкидлашича, ҳар йили жаҳонда тахминан 5-6 вояга етмаган шахс гиёҳванд моддаларни истеъмол қилиш оқибатида ҳалок бўлади[16]. Шу билан бирга, мамлакатимизда сўнги беш йилда, яъни 2020 йилдан 2024 йилгача гиёҳванд моддалар билан боғлиқ жиноятлар 2 баробарга (2020 йилда 3 941та 2024 йилда 8 373та) ортган. Мазкур жиноятларнинг деярли 32,4 фойизи вояга етмаганлар томонидан содир этилган.

Вояга етмаганлар жиноятчилигига туртки берувчи яна бир муҳим ижтимоий омил – бу таълим тизимидаги камчиликлар билан боғлиқ. Бугун аҳоли томонидан таълимга бўлган эҳтиёж ошиб бормоқда. Мамлакатимизда таълим олиш учун барча имкониятлар яратилганлигини эътироф этиш зарур. Мамлакатнинг амалдаги ўрта таълим тизими ўзининг мақомига кўра тўрт қисмга ажратилганлигини кўриш мумкин, булар: 1) умумий ўрта таълим муассасалари; 2) махсус таълим муассасалари (темурбеклар мактаби ва бошқалар), 3) ихтидорлар мактаби (масалан, Президент мактаби), 4) хусусий мактаблар.

Мазкур структуравий тааллуқлига асосан мактаблардаги ўқитиш методикалари турлича бўлиб, масалан ўқувчиларнинг деярли 70 фойиздан ортиғи таълим оладиган умумий ўрта таълим мактабларида асосан “академик” услубда тахсил оладилар. Агар ўқувчининг билим даражаси тушунчаларни ёд олишдан кўра, муаммони тушуниш, уларни таҳлил қила олиш ва мустақил равишда ечимларни ишлаб чиқа олиш кўникмасини, яъни эркин ва мустақил фикрлаш иқтидорини шакллантиришдан иборат эканлигини эътироф этадиган бўлсак, унда таълим соҳасидаги бундай вазифа айнан таълим сифатининг пастлиги, шунингдек ўқитишда индивидуал ёндашувга эътиборнинг етарли эмаслиги ҳамда “криминологик (шунингдек виктимологик) хавф” гуруҳидаги ўқувчиларга ёрдам кўрсатиш ва қўллаб-қувватлаш дастурларининг деярли мавжуд эмаслиги – ўқувчи ёшлар ўртасида билим олишга қизиқишнинг пасайиб боришига олиб келмоқда[15]. Бу эса ўқувчиларда ижтимоий фаолликнинг пасайишига, уларнинг ижтимоий бефарқликка, энг ачинарлиси, ўзини ўзи ривожлантириш имкониятларининг чекланишига олиб келмоқда.

Вояга етмаганлар, хусусан ўқувчилар томонидан жиноятлар содир этишда шахсий омиллар ҳам муҳим ўринга эга. Жиноят содир этган ўқувчиларга тааллуқли шахсий омиллар кўпинча улардаги психологик омиллар билан боғлиқ. Жиноят йўлига кирган вояга етмаган шахсларда руҳий зўриқиш, тушкунлик, хавотир, ДЭСБ ва бошқа руҳий тебранишлар мавжудлиги мутахассислар томонидан тез-тез қайд этиб турилади. Вояга етмаган шахслардаги бундай руҳий-эмоционал бузилишлар улар томонидан қонунга ҳилоф ҳатти-ҳаракатларни амалга оширишлари учун жиддий руҳий-психологик омил эканлигини таъкидлаш жойиздир. Айнан психологик омиллар вояга етмаганлардаги дивант хулқ-атвор хавфини жиддий равишда оширади[18]. Оқибатда руҳий-психологик муаммоларга дуч келаётган вояга етмаган шахслар ўз шахсини ва имкониятларини паст баҳолаш ва ўзининг ижтимоий идентификация қилиш билан боғлиқ шахсий муаммоларга ҳам дуч келадилар. Натижа эса, ё криминал, ёки виктимологик.

Шунингдек, мактаб ўқувчилари томонидан жиноятлар содир этилиш даражасига технологик омиллар ҳам таъсир кўрсатмоқда. Жумладан, айнан ижтимоий тармоқларга жойлаштирилаётган зўравонлик ва ахлоқсиз ахборотлар, хусусан кибербуллинг, деструктив контентни тарқатиш ҳолатлари вояга етмаганлардаги салбий хулқ-атвор шаклланишининг муҳим омилларидан бири бўлиб қолмоқда. Масалан, ўтган сўнги 5 йил давомида суд томонидан кўриб чиқилган безорилик жиноятларининг сони 2020 йилга нисбатан 2, 23 баробарга ортган (2020 йилда 1448 та жиноят кўриб чиқилган бўлса, 2024 йилга келиб 3223та жиноят ишлари судлар томонидан ҳал этилган). Худди шундай ҳолатни қасддан баданга оғир ва ўрта оғирликда шикаст етказиш жиноятларида ҳам кўриш мумкин. Ушбу турдаги жиноятлар сони 2020 йилга нисбатан 2024 йилда 67, 6 фойизга ўсган.

Афсус билан таъкидлаш зарурки, судларда кўриб чиқилган мазкур турдаги жиноятларда вояга етмаганлар улуши безориликда 32,6 фойизни, қасддан баданга шикаст етказиш жиноятларида эса 17,6 фойизни ташкил этади.

Судланган вояга етмаган шахслар сони[19]						
йиллар	2020 й.	2021 й.	2022 й.	2023 й.	2024 й.	2025 й. 6 ой
Андижон	39	89	141	157	211	115
Бухоро	30	64	109	152	112	41
Жиззах	14	14	32	35	40	37
Қашқадарё	25	76	141	108	180	87
Қорақалпоғистон Р.	11	21	45	33	68	29
Навоий	4	13	23	36	47	34
Наманган	50	141	177	277	265	127
Самарқанд	44	60	123	138	146	101
Сирдарё	12	17	44	52	48	49
Сурхандарё	34	80	98	152	159	85
Тошкент вил.	63	128	211	195	259	147
Тошкент ш.	69	150	246	191	292	153
Фарғона	88	268	358	356	361	223
Хоразм	16	31	25	29	26	27
Жами:	499	1 152	1 773	1 911	2 214	1 255

Бундан ташқари, вояга етмаганлар орасида интернетга қарамлик ҳолати ҳам уларнинг жиноятчилигида муҳим ўрин тутди. ЮНИСЕФ томонидан 2020-2022 йилларда олиб борилган тадқиқот натижаларига кўра, Интернет тармоқларига улашиш имкониятлари асосан аҳолининг даромад топиш даражасига боғлиқ бўлган. Мамлакат бўйича барқарор даромадга эга оилаларнинг 93 фойизи Интернет тармоғига уланган бўлса, шаҳарда яшовчи шундай оилаларнинг 86 фойизи Интернетдан фойдаланувчилар ҳисобланадилар. Қишлоқ жойларда эса бу кўрсаткич фақат 78 фойизни ташкил этаркан. Даромади паст бўлган оилаларнинг фақат 64 фойизигина Интернетда фойдаланиш имконига эга.

Мазкур тадқиқотлар жараёнида ижтимоий сўровга жалб қилинган аёл ва қизларнинг 68 фойизи Интернет тармоғидан умуман фойдаланмаслигини айтиб ўтган. Бундай кўрсаткич эркаклар (ёш йигитлар) ўртасида икки баробар кам, яъни 34 фойизни ташкил қилган. Тадқиқотда аниқланишича, мамлакатнинг 53,9 фойиз аҳолиси, айниқса қишлоқ жойлардаги ёшлар ва аёллар Интернет тармоғига уланган эмас[20].

Аммо вояга етмаганлар томонидан ҳаддан ташқари Интернет тармоқларидан фойдаланиш, уларнинг ижтимоий коммуникатив имкониятларига салбий таъсир кўрсатган ҳолда, уларни борган сари ижтимоий изоляциялашувини (яккалашувини) кучайтириб бормоқда. Ушбу ижтимоий ва шахсий-руҳий муаммолар вояга етмаганларнинг ижтимоий мослашувчанлик қобилиятларига таъсир этиш баробарида уларнинг виктимлашув даражасининг ўсишига, шунингдек шахсий эҳтиёжлар, манфаатлар ва қадриятлар тизимининг секин-аста умумжамият қадриятларидан четлашиб боришига замин яратмоқда.

Ўқувчилар орасидаги жиноятчиликка қарши курашиш чоралари. Хориж тажрибаси. Таъкидлаш лозимки, ўқувчилар орасидаги жиноятчиликка қарши самарали кураш профилактика чоралари, барвақт аралашув ва реабилитация дастурларини ўз ичига олган комплекс ёндашувни талаб қилади. Мактаб ўқувчилари жиноятчилигига қарши кураш фаолиятида устивор профилактик тадбирлар сирасига таълим дастурларини ишлаб чиқиш ва режадаги тадбирларни амалга ошириш масалалари муҳим саналади. Зотан вояга етмаганларнинг ижтимоий ҳаётини муносабатлари вақт ва макон нуқтаи назаридан бевосита – мактабда, оилада ва улардан ташқарида ўтади.

Шу боис, таълим дастурлари ўқувчилар ўртасидаги жиноятчиликни олдини олиш фаолиятининг ажралмас, хаттоки устивор мақомга эга бўлган йўналиш сифатида эътироф

этилиши мумкин. Жумладан, таълим дастурларининг қамрови, муайян худуддаги мактаб ўқувчилари жиноятчилигининг ҳолатидан келиб чиққан ҳолда, қуйидаги чораларни назарда тутиши лозим: а) мактаб ўқув дастурларига мустақил ахлоқ ва ҳуқуқий саводхонлик курсларини киритиш, айнан мана шу таклиф 2023 йилдаги ЮНЕСКО тавсияларида янграган эди[15]; б) мактаб ўқувчилари орасида ижтимоий-эмоционал кўникмаларни ривожлантириш дастури, бунда ахборатлаштириш шароитида, янги технологик жараёнларни тушуна оладиган, ходиса ва жараёнларни танқидий фикрлайдиган, манфаатли қарор қабул қиладиган ҳамда самарали коммуникатив алоқаларни ўрната оладиган, жамоа бўлиб ишлай оладиган ёшларни тарбия олиши унинг устивор йўналишларидан ҳисобланади[22].

Мактаб ўқувчиларининг ижтимоий муносабат маконининг яна бири – бу оила ичидаги муносабатлар билан боғлиқ. Айнан оилада болалар ижтимоий ҳаётга, унинг мураккаб муносабатларига тайёргарлик кўрадилар, ахлоқий тарбия топадилар. Шу боис, вояга етмаганлар ўртасидаги ҳуқуқбузарликни барвақт олдини олиш фаолиятида энг асосий эътибор болалар ҳаёт кечираётган ва тарбияланаётган оилаларга қаратиш ўринлидир. Оила билан профилактик ишлаш масаласида, ривожланган мамлакатларда муайян дастурлар асосида ишлар олиб борилади. Жумладан, жиноятчиликни олдини олиш фаолияти тажрибасини кўриб чиқадиган бўлсак, уларнинг методологик асослари анча тизимлашганлигини кўришимиз мумкин. Чунончи, Фарб мамлакатларида профилактика тадбирлари тизими **тўрт асосга** қурилган.

Биринчи ва энг муҳим асоси – бу оила институти билан ишлаш механизмини шакллантиришда намоён бўлади. Масалан, 2023 йил маълумотларига кўра, Буюк Британиянинг Миллий соғлиқни сақлаш хизмати оилавий маслаҳатлар бериш орқали, ота-оналар ва фарзандликка олган шахсларга фарзандларининг хулқ-атворидаги ўзгаришларни ўз вақтида пайқай олиш ҳамда уларга нисбатан тўғри муносабатда бўлишнинг тактик усулларини ўргатадилар[23].

Шунингдек, ривожланган мамлакатлар профилактик амалиётида оиладаги руҳий-психологик муҳитни мутсаҳкамлаш ҳамда фарзандлар тарбиясида “мулоқат” услублари кўникмасини шакллантириш масалаларига ҳам катта эътибор қаратилади. Масалан, Австралияда “Triple P” – “Ижобий тарбия дастури” доирасида ота-оналарнинг фарзандларга бўлган муносабатларини тўғри шакллантиришга қаратилган тадбирлар амалга ошириб келинади. Ушбу кўмак негизида ота-оналарга улар оғир ҳаётий руҳий босим остида қолган тақдирларида ҳам, фарзандлари билан ижобий-конструктив мулоқотда бўлиш усуллари ўргатилади. Мазкур дастур асосида 2022 йилда Австралиядаги 15 мингдан ортиқ оила қамраб олиниб, дастурдаги тадбирларни амалга ошириш натижасида ўқувчилар ҳуқуқбузарлигини 32 фоизга камайтиришга эришилган[24].

Шу билан бирга, ривожланган мамлакатлардаги ўқувчилар ҳуқуқбузарликлари профилактикасида “жамоатчилик ташаббуслари” асосидаги тадбирлар ҳам оммалашган. Айнан мана шу профилактик тадбирлар вояга темаганларга нисбатан ташкил қилинадиган профилактик тизимнинг иккинчи йўналишини назарда тутди. Демак, **иккинчи йўналиш** – жамоат ташаббуслари орқали ёшларни ижобий фаолиятга жалб қилиш тадбирларини ташкил қилиш билан узвий боғлиқ. Жумладан Европа ёшлар форумининг 2023 йил ҳисоботида кўра, ёшлар клублари ва бўш вақт марказларига 100 мингдан ортиқ ўқувчи ёшлар жалб қилинган. Улар ушбу марказларда спорт, замонавий техника ва турли тўғарақларда иштирок этиш имконига эга бўлганлар. Мазкур тадбирларнинг самараси ўлароқ айтиш жойизки, марказда ташкил этиладиган турли тадбирларда қатнашувчи ўқувчилар орасида жиноятчиликнинг даражаси 2022 йилда 40 фоиздан ортиққа камайган.

Бундан ташқари, АҚШда ҳам жамоатчилик ташаббуси дастурлари асосида турли тадбирлар амалга ошириб келинади. Бунга мамлакатда кенг қўлланиб келинадиган “Катта ака-укалар, Катта опа-сингиллар” менторлик дастурини киритиш мумкин. Ушбу дастур доирасида 2022 йилда 200 мингдан ортиқ муаммоли ўқувчилар қамраб олиниб, “хавф гуруҳи”даги ҳар бир ўқувчига ижобий намуна бўла оладиган катта ёшдаги ментор бириктирилган. Шу асосда ментор ва “хавф гуруҳи”га тааллуқли ўқувчи ҳар ҳафтада камида 4 соат биргаликда вақт

ўтказадилар, улар турли ижобий масалаларда суҳбатлар ўтказадилар, муаммоларни биргаликда ечиш йўллари излайдилар ҳамда турли маънавий тадбирларни – кино ва театрлар, музейларга боришни ташкил этадилар. Тадбирлар натижасида “ҳавф гуруҳи”га кирган 200 минг ўқувчидан фақат 1,68 фойизигина ҳуқуқбузарликка йўл кўйган[25].

Мактаб ўқувчилари ўртасидаги ҳуқуқбузарликларни олдини олиш тизимидаги **учинчи йўналиш** – бу мактаб хавфсизлиги инфратузилмаси билан боғлиқ масалаларни назарда тутади. Профилактика фаолиятида айнан видеокузатув камераларидан фойдаланиш, унинг самарадорлигини оширишга катта хисса кўшиб келмоқда. Шу боис мамлакатимиз мактабларида видеокузатув камераларидан кенгрок фойдаланиш ўқувчилар ўртасидаги ҳуқуқбузарликлар, айниқса зўравонлик ёки “буллинг” ҳолатларини олдини олишга, шунингдек таълим соҳасининг ўзига ҳам, давоматни назорат қилишга ҳам ижобий таъсир кўрсатиши мумкин. Чунончи, АҚШ Миллий таълим статистикаси маркази маълумотларига кўра, замонавий видеокузатув тизимларининг мактабларга кенг жорий этилиши – ўқувчилар ўртасидаги зўравонлик ҳолатларининг 28 фоизга камайишига олиб келган[26]. Бу масалада Буюк Британия Таълим вазирлиги тавсиясига биноан 2022 йилда мактаб ходимлари ўртасида махсус тренинглар ўтказилиб, амалга оширилган тадбирларда мактаб ўқитувчиларига тажовузкор хулқ-атвор кўринишлари, тушқунлик кайфияти ҳамда ўқувчининг ижтимоий четланганлик каби рухий-жисмоний хавф белгиларини аниқлаш усуллари ўргатиб келинган. Натижада ўқувчлар орасидаги мана шундай криминоген ва виктимоген вазиятларни барвақт олдини олишга эришишда ижобий тажриба тўпланган[27].

Мактаб ўқувчилари орасидаги ҳуқуқбузарликларни олдини олиш тизимидаги кейинги йўналиш – ҳуқуқбузарликларни вужудга келтирувчи вазиятларни олдиндан аниқлаш ва уларга туртки бераётган омил ва шарт-шароитларни барвақт бартараф этиш фаолиятини назарда тутади. Ўқув муассасаларидаги криминоген ва виктимоген вазиятларга **барвақт аралашув стратегияси** превентив тадбирлардан фарқли ўлароқ, анча аввал шахсдаги ҳавфли, яъни девиант хулқ-атвор белгилари намоён бўлган ўқувчилар билан ишлаш тадбирларини назарда тутади. Энг қизиғи, айрим мамлакатларда ўқувчилар орасидаги ана шундай девиант хавфларни аниқлаш ва уларга нисбатан яқка тартибдаги чораларни қўллашда сунъий интеллект имкониятларидан фойдаланиш амаллари кенгайиб бормоқда. Мисол учун, АҚШнинг Чикаго шаҳридаги давлат мактаблари 2023 йилда сунъий интеллект асосида ўқувчилар ўртасидаги ҳуқуқбузарлик ҳолатини ўқувчиларнинг ижтимоий-демографик ва эмоционал-психологик маълумотлар негизида прогнозлаш таҳлилий тизимини жорий қилди. Мазкур тизим ўқувчининг давомат, баҳолар даражаси, хулқ-атвор ўзгаришлари каби 50 дан ортиқ омиллар асосидаги маълумотларни тўплайди, уларни таҳлил қилиб, потенциал криминал ривожланиш ҳамда виктимликка эга хавф гуруҳини аниқлаб беради[28].

Шу ўринда Сингапур тажрибасини ҳам қайд этиб ўтиш лозим, ундаги ёндашув янада кенгрок ва чуқуррок имкониятларни тақдим этади. Хусусан, ушбу мамлакатда ҳар чоракда барча ўқувчиларнинг психологик ҳолати текширувдан ўтказилади, натижалар махфий сақланган ҳолда таҳлил қилинади ҳамда натижаларга мувофиқ “ҳавф гуруҳи”га киритилган ўқувчиларга нисбатан барвақт профилактик чоралар амалга оширилади[29].

Ўқувчилар ўртасида амалга ошириладиган барвақт профилактика тадбирларини бошқа мамлакатларда, жумладан Австралия амалиётида ҳам, масалан мамлакат таълим вазирлигининг 2023 йил дастури доирасида хавф гуруҳидаги ҳар бир ўқувчига нафақат куратор, балки муайян жамоа, яъни психолог, ижтимоий ходим ва ўқитувчи каби мутахассислар бириктирилади[30]. Нидерландиянинг кўп тизимли “превенция терапияси” эса оила, мактаб ва тенгдошлар муҳитида бир вақтнинг ўзида комплекс профилактик чоралар қўллаш орқали фақат 2005 йилдан 2013 йилга қадар рецидив ҳуқуқбузарликларни 54 фоизга камайтиришга эришилган[31].

Мактаб ўқувчилари орасидаги низоларни бошқариш соҳасида Норвегия тажрибаси эътиборга лойиқдир. 2023 йилда мамлакатдаги мактабларда яраштириш, яъни медиация хизматлари фаол фаолият юритиб, ўқувчилар ва ўқувчилар ҳамда ўқувчилар ва ўқитувчилар

ўртасида юзага келган жами 5000 дан ортиқ низони ҳал қилган бўлса, ушбу низоларнинг фақат 15 фойизигина қайта такрорланган халос[32].

ЮНЕСКОнинг 2022 йилдаги мактаб ўқувчиларини сифатли, инклюзив ва таълимга бўлган ҳуқуқларини таъминлаш ва ўқувчилар билан боғлиқ муаммоларда уларни қўллаб-қувватлаш ва муаммоларни ҳал қилишга йўналтирилган Дастури эса, ўқувчиларга эмоционал ақлий қобилиятни ривожлантириш, бошқаларнинг фожиясига бефарқ бўлмаслик (эмпатия) ҳамда мураккаб вазиятларда ўзаро муносабатни ташкил эта олиш борасида ўқувчилар кўникмаларини шакллантиришга ёрдам бериб келмоқда[17].

Муаммога комплекс ёндашувнинг самараси шундаки, у оиладан бошлаб то жамоатгача, профилактикадан бошлаб, то ижтимоий реабилитациягача бўлган жараёнларда юзага келадиган турли ижтимоий-ҳуқуқий, маънавий-ахлоқий, ҳаттоки иқтисодий муаммоларни турли томонларини ҳал қилишга ёрдам беради. Халқаро тажриба шуни кўрсатмоқдаки, профилактика субъектларининг муаммога ўзаро уйғун ҳолда ёндашиши, уларнинг ҳамкорликдаги амалиёти, биргаликдаги узлуксиз ва илмий асосланган фаолияти мактаб ўқувчилари ўртасидаги жиноятчиликни самарали назорат қилиш уларнинг даражасини пасайтириш имконини берар экан. Шунингдек, мактаб ўқувчилари жиноятчилигини камайтиришнинг янада чуқурроқ механизмлари бевосита уч асосий фаолият йўналишлари билан узвий боғлиқ, булар: **реабилитация, идоралараро ҳамкорлик ва замонавий технологиялар**. Демак, мазкур механизмда ҳуқ-атворининг криминаллашуви (шунингдек виқтиллашуви) хавфи юқори бўлган ёхуд ҳуқуқбузарлик содир этган вояга етмаганларни **реабилитация қилиш** масаласи алоҳида ўрин тутаети. Реабилитация дастурлари шундай шахсларни қамраб олган ҳолда, энг аввало, анъанавий жазолаш усулларидадан воз кечиб, ўсмирларни жамиятга қайта мослаштиришга қаратилган. Жумладан, Буюк Британияда вояга етмаган ҳуқуқбузарларга нисбатан қамок жазосини белгилашдан кўра, жамоат ишларига жалб этиш жазоси кенг равишда қўлланиб келинади ва бунга вояга етмаганлар жиноятчилигининг олдини олишда самарали чора сифатида қараб келинади. Масалан бундай жазо чоралари қаторига – боғлар ва бошқа жамоат жойларини тозалаш, қариялар уйларида уларга турли ёрдамлар кўрсатиш ва бошқалар. Буюкбритания амалиётида қўлланиб келинаётган бундай усул ўсмирларга ўз хатосини тушуниб етиш, ўз меҳнати билан жамиятга фойда келтириш имконини тақдим этади.

Шу билан бирга, Буюкбритания ва АҚШ амалиётларида мактабларда рухий ёрдам кўрсатиш фаолияти йўналишида ўқувчиларга нисбатан “ақлий-интеллектуал ҳуқ терапияси” усули ҳам қўлланилиб келинади. Ушбу терапиянинг асосий мақсади – бу ўсмирларни муайян вазиятга дуч келганда уларнинг хавф-ҳатарини, хусусиятини ҳамда ривожланиш йўналишларини тўғри баҳолаш ва бундай вазиятда тўғри ҳаракат йўналишини танлаш қарорини қабул қилиш кўникмасини шакллантиришларига, шунингдек ўқувчиларнинг ўз фикрлари ва ҳуқ-атвори ўртасидаги боғлиқликни тушуниш ва назорат қилиш тажрибасини ишлаб чиқишларига ёрдам беради. Мутахассисларнинг ёндашувича, ушбу усулда вояга етмаганларда, масалан, “**менга ҳеч ким ёкмайди**” деган фикр ўрнига, “**баъзи одамлар билан муносабат куриш кийинроқ**” деб фикр юритиш кўникмасини шакллантириш, улардаги тажовузкор ҳуқ-атворни таҳминан 37,3 фойизга камайтириш имконини берар экан[21].

Идоралараро ҳамкорлик мактаб ўқувчилари жиноятчилигини олдини олишнинг муҳим функциявий воситаси сифатида кўрилиши мумкин. Зеро вояга етмаганлар жиноятчилигининг омиллари жамият ҳаётидаги кўплаб ижтимоий-иқтисодий, маънавий-ахлоқий ва сиёсий-ҳуқуқий сабабларни назарда тутаети. Шу боис, мактаб ўқувчилари орасидаги жиноятчилик билан кураш ҳам комплекс ёндашувни талаб этади. Таъкидлаш жойизки, жиноятчиликка қарши курашда идоралараро ҳамкорлик, авваломбор ушбу фаолиятни амалга оширишга масъул бўлган мансабдор шахслар, турли идора ва муассасаларнинг, шунингдек жамоат ташкилотлари ва фуқароларнинг биргаликдаги аниқ мақсадга қаратилган фаолитини англаети.

Ҳамкорлик тажрибалари турли мамлакатларда турлича бўлиб, масалан Германияда ўқувчилар ўртасидаги жиноятчиликни самарали олдини олиш мақсадида махсус комиссиялар

ташқил этилган. Улар таркибига, жамладан: мактаблар, полиция идоралари, турли ижтимоий хизматлар ва психологлар киритилган. Махсус комиссия аъзолари мактабда ўқиётган ҳар бир муаммоли ўқувчи учун индивидуал ёндашувни ишлаб чиқадилар, бунда мактаб маъмурияти ва психологнинг ўқувчи ва унинг хулқ-атворидаги ўзгаришларнинг турли омиллари асосида келган хулосалари муҳим бўлиб, уларнинг таклиф ва тавсиялари негизида ўқувчининг ўзига, оиласига ва атроф-муҳитига керакли таъсир этиш чорлари кўзда тутилади. Бундан ташқари, Буюк Британияда мактаблар ва полиция ўртасида мунтазам равишда мактабдаги ҳуқуқбузарлик ҳолатларига оид маълумот алмашиш тизими жорий этилган. Мазкур ҳамкорлик, шубҳасиз мактаб ва унинг атрофидаги хавфли вазиятларни барвақт аниқлашга кўмак бериб келмоқда.

Мактаб ўқувчилари ўртасидаги жинойтчиликни олдини олиш фаолиятида нодавлат ва ноижорат ташкилотларининг роли ҳам бекиёсдир. Масалан, Европа Иттифоқи мамлакатларининг кўпчилигида бундай мақомдаги жамоат ташкилотлари ёшлар жинойтчилигини олдини олиш ишларида фаол иштирок этадилар. Нодавлат жамоат ташкилотлари айниқса тарбияси қийин бўлган ва қонун билан муаммога эга ўсмирлар билан ишлаш, уларнинг бўш вақтларини мазмунли ва мақсадли ўтказиш учун спортнинг ҳар хил турларига ихтисослашган клублар, ҳунар ўргатиш курслари ва санъат студияларини ташкил қиладилар. Масалан, Швецияда жамоат ташкилотлари бундай ижтимоий лойиҳаларни молиялаштириб, ўсмирларга бўш вақтни мазмунли ва фойдали ўтказиш имконини яратадилар.

Ўқувчилар орасидаги, умуман вояга етмаганлар ўртасидаги жинойтчиликни олдини олиш фаолиятининг янада самаралироқ ишлашини таъмин этувчи механизмнинг муҳим элементини **замонавий технологиялар**дан кенг фойдаланиш ҳолати ташкил қилади.

Бугунги технологик ривожланиш даражаси кўпгина жамиятлардаги ижтимоий фаолият турларининг кўпайишига, фойдаланиб келинган воситаларнинг ўзгаришига, яъни энгиллашуви ва мукаммаллашувига олиб келди. Ахборот технологиялари цивилизацияси нафақат ижтимоий ҳаёт бошқарувини, балки уларга тўсиқ бўлаётган ижтимоий таҳдидларни, шу жумладан жинойтчилик хавфларини ҳам бошқариш имконини кўлга киритиб бормоқда. Зотан бугун жинойтчилик ҳам замонавий технологиялар воситасида амалга оширилаётган кибермакон муносабатларига мослашишга улгурди.

Ана шундай шароитларда замонавий технологиялар билан боғлиқ ҳатарларни камайтириш жамиятларнинг муҳим ижтимоий-технологик муаммоси сифатида қад кўтармоқда. Ўзбекистонда ўтган йилнинг ўзида 37 мингдан ортиқ ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этилган жинойтлар рўйхатга олинган. Бошқа мамлакатларда, хусусан Россия Федерацияси, Қозоғистон, Украина, Азарбайжонда “кибер жинойтчилик”нинг даражаси биздагидан бир неча боробарга ортган. Муҳим бундай жинойтларда кўплаб вояга етмаганлар қурбон бўлаётганлигини, шунингдек улар томонидан содир этилаётган жинойтларнинг сони ҳам ортиб бораётганлигини эътироф этиш зарур. Ана шундай шароитда замонавий технологиялар соҳасида хавфсиз онлайн майдонларини яратиш ҳозирда ўта долзарб вазифа бўлиб қолмоқда. Масалан Европа Иттифоқи мамлакатларида ёшлар, шу билан бирга мактаб ўқувчилари учун ижтимоий тармоқларда махсус платформалар ишга туширилган. Мазкур платформалар муаммога дуч келган ёки хавфли гуруҳ рўйхатига киритилган ўқувчиларга аноним равишда ўзлари дуч келган ёки келаётган муаммолар ҳақида хабар бериш, тегишли мутахассислардан керакли маслаҳатлар олиш имкониятларини тақдим этади. Жанубий Кореяда эса, ўқувчиларнинг ҳуқуқий саводхонлигини оширишни назарда тутувчи махсус мобил иловалар яратилган. Улар асосан ўйин шаклида яратилган дастурлар орқали ўсмирларни қонун меъёрларига амал қилиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилмоқда. Бундан ташқари, ушбу соҳада сунъий интеллект имкониятларидан унумли фойдаланишни бугунги кун эҳтиёжлари талаб қилмоқда. Негаки, ўқувчилар ўртасидаги жинойтчиликни олдини олиш фаолиятини тизимли бошқариш ва уларни келтириб чиқарувчи омилларни тез ва самарали аниқлаш, уларга кўпбосқичли ва кўпфункционавий таъсир этиш йўналишларини тўғри танлаш ва амалга ошириш механизмларини шакллантириш ўта долзарб масала бўлиб қолмоқда. Шу асосда, айрим мамлакатларда, хусусан АКШда сунъий интеллект

ёрдамида ижтимоий тармоқларда ўқувчиларнинг хавфли хулқ-атвор белгиларини аниқлашда кенг равишда қўлланилиб келинмоқда. Бунда махсус ишлаб чиқилган дастурлар воситасида ўсмирларнинг ижтимоий тармоқлардаги постлари таҳлил қилиниб, уларнинг тушқунлик ҳамда суицидал фикрлар ёки зўравонликка мойиллик каби белгиларини аниқлаш имкони ортади ҳамда шундай ўсмирлар ва уларнинг оила аъзолари билан зудликда яқка тартибда профилактик ишларни олиб бориш режалари тузилиб, тадбирлар амалга оширилади. Шундай превентив чоралар комплекси, яъни муаммоли ўқувчиларга нисбатан – реабилитация, ҳамкорлик ва замонавий технологияларнинг биргаликдаги қўлланиши, улар жиноятчилигини камайтиришда самарали восита бўлиб қолмоқда. Мазкур фаолиятдаги асосий ғоя, принцип – қонун нормаларидан чекинган ёки чекиниш эҳтимоли юқори бўлган ўқувчи ёшларни қилмишлари учун жазолаш эмас, балки уларга барвақт ёрдам кўрсатиш ҳамда уларни қайта тарбиялаб, ижтимоий ҳаёт йўлига қайтариш, жамият учун фойдали инсон қилиб тарбиялашдан иборатдир.

Иқтибослар/Сноски/References:

1. Генеральная прокуратура Республики Узбекистан «Отчет о проделанной работе за 2022 год в сфере образования» [Пресс-релиз]. Ташкент. 2022. Доступно по адресу: <https://prokuratura.uz> (Дата обращения: 18 октября 2025). (Prosecutor General's Office of the Republic of Uzbekistan "Report on the Work Done in the Sphere of Education in 2022" [Press Release]. Tashkent. 2022. Available at: <https://prokuratura.uz> (Accessed: 18 October 2025))
2. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг вояга етмаган шахслар саломатлиги юзасидан 2020 йилда эълон қилган ҳисоботидан (World Health Organization (2020). Global status report on preventing violence against children 2020. WHO). <https://apps.who.int/iris/handle/10665/332394>
3. FBI Uniform Crime Reporting Program. "Crime in the United States 2023". 2024.
4. Муқаддам судланганлар томонидан содир этилган жиноятлар профилактикасини такомиллаштириш методикаси: Ўқув-услубий қўлланма / Ф. М. Мухитдинов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси Жамоат хавфсизлиги университети, 2025. – 18 б. (Methods for improving the prevention of crimes committed by previously convicted persons: Educational and methodological manual / F. M. Mukhitdinov. – T.: University of Public Safety of the Republic of Uzbekistan, 2025. – 18 p.)
5. Финляндия Адлия вазирлигининг жиноятчиликка қарши кураш соҳасидаги фаолияти бўйича ҳисоботи, 2023 (Government of Finland. "Violence against children and young people combated effectively in 2020–2023". 2023.)
6. Eurostat. Crime statistics. Statistics Explained. Luxembourg: Publications Office of the European Union. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Crime_statistics. 2024.
7. Jackson, B. A., et al. Strengthening School Violence Prevention: Expanding Intervention Options and Supporting K-12 School Efforts in Behavioral Threat. 2025.
8. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. "Juvenile Arrests". 2024.
9. China's Supreme People's Procuratorate, Hong Kong Police Force, Nature Communications. 2024.
10. CABAR.asia, UNICEF Kazakhstan, AKIpress News Agency, Central Asian News. 2024.
11. AKIpress News Agency, Central Asian News.
12. Гегель Ф. Философия права [перевод с немецкого Б. Столпнера]. –М.: Изд. АСТ, 2023. (Hegel F. Filosofiya prava [perevod s nemetskogo B. Stolpnera]. - M.: Izd. AST, 2023.)
13. Уилсон Э. О природе человека. Перевод с английского. -Москва: Кучково поле. 2015. - С.45-52. (Wilson E. O prirode cheloveka. Translation from English. -Moscow: Kuchkovo pole. 2015. -P.45-52)
14. Муқаддам судланганлар томонидан содир этилган жиноятлар профилактикасини такомиллаштириш методикаси: Ўқув-услубий қўлланма / Ф. М. Мухитдинов. – Б. 32 б.

(Methods of improving the prevention of crimes committed by previously convicted persons: Instructional manual / F. M. Mukhitdinov. - P.32 p.)

15. Ўзбекистондаги болалар вазиятининг таҳлили: Барча ҳуқуқлар ҳимояланган. UNICEF ҳисоботи. Бирлашган Миллатлар ташкилоти Болалар Фонди томонидан нашр этилган. - Тошкент, Ўзбекистон. 2020 (Analysis of the situation of children in Uzbekistan: All rights reserved. UNICEF report. Published by the United Nations Children's Fund. -Tashkent, Uzbekistan. 2020).

16. БМТ Наркотиклар ва жиноятчилик бўйича бошқармаси ҳисоботи, 2022 (United Nations Office on Drugs and Crime (2023) World Drug Report 2023. Vienna: UNODC. Available at: <https://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/wdr-2023.html> (Accessed: 18 October 2025).

17. UNESCO. “Teaching Conflict Resolution Skills: Best Practices for School-Based Interventions”. UNESCO Education Sector Report, Paris. 2022.

18. Herrera, C., et al. “Effects of the Big Brothers Big Sisters of America Community-Based Mentoring Program on social-emotional, behavioral, and academic outcomes of participating youth: A randomized controlled trial”. Children and Youth Services Review, Volume 143. 2022.

19. Ўзбекистон Республикаси Олий судининг 2025 йил ярим йиллиги бўйича статистик маълумоти. (Statistical data of the Supreme Court of the Republic of Uzbekistan for the first half of 2025.)

file:///C:/Users/Work/Desktop/%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%A2%D0%98%D0%A1%D0%A2%D0%98%D0%9A%D0%90/criminal-2025-6.pdf

20. Nemolchi.uz. от 9 октября 2024 г. / # СМИ 1418 от 10.05.2021.

21. Herrera, C., et al. “Effects of the Big Brothers Big Sisters of America Community-Based Mentoring Program on social-emotional, behavioral, and academic outcomes of participating youth: A randomized controlled trial”. Children and Youth Services Review, Volume 143. 2022.

22. Сергиенко Е. А. Социально-эмоциональное развитие: программа становления личностного потенциала: //”Образовательная политика” (электронный журнал Президентской Академии РФ). 2018. (Sergienko E. A. Social and emotional development: a program for the development of personal potential: // “Educational policy” (electronic journal of the Presidential Academy of the Russian Federation). 2018)

23. Sanders, M. R., et al. «The Triple P System of Evidence-Based Parenting Support: Past, Present, and Future Directions». Prevention Science, National Center for Biotechnology Information. PMC10640495. 2023;

24. Gagné, M. H., et al. «Comparative efficacy of the Triple P program on parenting practices and family violence against children». Child Abuse & Neglect, Volume 140, 106165. 2023.

25. Herrera, C., DuBois, D. L., & Grossman, J. B. “The Role of Mentoring in Youth Development: Evidence from Big Brothers Big Sisters Programs”. Child Development, 2023. 94(2), 456-472.

26. U.S. Department of Justice. “School Violence Prevention Program (SVPP): Evidence-Based Approaches”. Office of Community Oriented Policing Services, Washington, DC. 2024.

27. National Association of School Psychologists. “Comprehensive Approaches for Preventing School Violence and Promoting School Safety” NASP Position Statement, Bethesda, MD. 2024

28. Chicago Public Schools. “Predictive Analytics for At-Risk Student Identification: Evidence from Implementation”. CPS Research Report, Chicago, IL. 2023.

29. Singapore Ministry of Education. “Early Intervention Through Psychological Assessment: A National Framework”. MOE Research Division, Singapore. 2022.

30. Australian Department of Education (2023). "Individual Mentorship Programs for At-Risk Students: Guidelines and Outcomes." Commonwealth of Australia, Canberra.

31. Asscher, J. J., Deković, M., Manders, W., van der Laan, P. H., Prins, P. J. M., & van Arum, S. (2014). Sustainability of the effects of multisystemic therapy for juvenile delinquents in The Netherlands: effects on delinquency and recidivism. Journal of Experimental Criminology, 10(2), 227-243.

32. Norwegian Ministry of Justice. “School Reconciliation Services: A Model for Conflict Resolution”. Oslo: Government Publication. 2023

ҲУҚУҚИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ЖУРНАЛИ

ЖУРНАЛ ПРАВОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

JOURNAL OF LAW RESEARCH

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Тадқиқот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000